

Uppenbarelsekyrkan i Saltsjöbaden

© Stockholms stift
Stockholm 2008
www.svenskakyrkan.se/stockholmsstift
info.stockholmsstift@svenskakyrkan.se

Uppenbarelsekyrkan i Saltsjöbaden

Saltsjöbadens församling, Värmdö kontrakt, Stockholms stift

Nacka Tattby 32:1, Kyrkvägen 2, Saltsjöbadens socken, Nacka kommun, Stockholms län, Södermanland

Uppenbarelsekyrkan i Saltsjöbaden uppfördes mellan 1910 och 1913 efter ritningar av arkitekten Ferdinand Boberg och på bekostnad av Knut Wallenberg. Kyrkan invigdes på Knut Wallenbergs 60-årsdag den 18 maj 1913. Många kända konstnärer och rådgivare medverkade vid utformningen av kyrkan, nämligen Nathan Söderblom, Johnny Roosval, Carl Milles, Olle Hjortzberg, Filip Månsson, Oscar Brandtberg och Hugo Alfvén. Då kyrkan stod klar skänktes den av Knut och Alice Wallenberg till den nybildade församlingen.

Ferdinand Boberg (1860–1946) var en av sin tids främsta arkitekter. Hans stora genombrott kom med Gävle brandstation 1890 och han fortsatte sin arkitektbana med en mängd industribyggnader. Ferdinand Boberg har ritat flera av Stockholms mer kända byggnader som Rosenbad, NK, Centralpostkontoret på Vasagatan, Prins Eugens Waldemarsudde, Thielska galleriet och många andra byggnader. Till andra kyrkobyggnader ritade av Ferdinand Boberg hör bl a Alnö nya kyrka i Medelpad, 1893–96, Skagershults kyrka i Närke, 1896 och även ett begravningskapell på Gustavsbergs nya kyrkogård, 1923–25, som kom att bli hans sista verk.

Boberg var inte bara arkitekt utan också grafiker och formgivare och designade möbler, porslin, textilier m m.

Uppenbarelsekyrkan är skyddad enligt 4 kapitlet lagen om kulturminnen.

HISTORIK

Bankdirektören Knut Wallenberg hade redan 1889 förvärvat 1 000 hektar mark med 30 kilometer strand för att bygga ett samhälle där ”den arbetsamme stockholmaren kunde vila ut och få möjlighet till rekreation vid rent vatten, i frisk luft, i sol och ljus”. Badorten på Restaurangholmen, Saltsjöbanan och Grand Hotel blev grunden för en mycket snabb samhällsutveckling. Fram till 1913 hade Saltsjöbaden tillhört Nacka församling i kyrkligt hänseende men i takt med att samhället växte ökade behovet av en egen kyrka. Kyrk- och församlingsfrågan var under många år ett hett diskussionsämne i Saltsjöbaden. I maj 1913 delades Nacka församling och sedan dess har Saltsjöbaden varit egen församling med egen kyrka.

Knut Wallenberg gav 1910 i uppdrag åt arkitekten Ferdinand Boberg att rita och bygga en kyrka i Saltsjöbaden. Platsen för kyrkan vid Neglingeviden var redan reserverad enligt gällande plan, under beteckningen ”kyrktomten”. Boberg fick fria händer att lösa sin uppgift inom beräknad kostnadsram. Det enda villkoret var att kyrkan skulle stå färdig vid Wallenbergs 60-årsdag.

Som rådgivare i rituella och religiösa spörsmål tillkallade Boberg den dåvarande professorn i religionshistoria, sedermera ärkebiskopen, Nathan Söderblom samt docenten i konsthistoria Johnny Roosval. Kyrkan kom att gestaltas och uppkallas efter Nathan Söder-

bloms idéprogram kring uppenbarelsetanken, vilket tydligast kom till uttryck i kyrkorummets kalkmålningar och i kyrkans namn.

Boberg stod själv för en stor del av det skapande arbetet, vilket var vanligt under **jugend**-epoken då arkitekten gärna uppträdde som allkonstnär och utformade konstnärligt genomkomponerade miljöer. I Uppenbarelsekyrkan kom Bobergs berömda mångsidighet till uttryck i flera inredningsföremål som t ex järnsmiden, reliefornament, armatur, kyrksilver och textilier. För kyrkans konstnärliga utsmyckning inkallades flera av tidens mest kända konstnärer, bl a skulptören Carl Milles och professor Olle Hjortzberg. De dekorativa vägg- och takmålningarna utfördes av dekorationsmålarna Filip Månsson och Oscar Brandtberg efter Bobergs förlagor.

I och med att kyrkan överlämnades till församlingen fick den även full äganderätt till all fast inredning samt följande lösa inventarier: ett altarkors (krucifix), två kandelabrar, en kanna, en kalk, en mindre kalk, en **patén**, en vinbehållare, en oblatask, en brudkrona, två **mässhakar**, två mässkjortor med gördlar och halskläden, en altarduk, en kyrkvaktarekappa samt 100 psalmböcker. Makarna Wallenbergs villkor för gåvan var att de båda skulle begravas i kyrkans **gravkor**. För att gravkoret skulle underhållas i värdigt skick utan att drabba församlingens ekonomi, inrättade makarna en fond varifrån kostnader för underhållet kunde tas.

Församlingens kyrkogård med tillhörande kapell och klockstapel är belägen på Skogsö. Kyrkogård och kapell ritades av ingenjör Erik Bülow-Hübe och invigdes 1921. Anläggningen bekostades med medel från Järnvägsbolaget, två vänner till församlingen samt av Knut Wallen-

berg. 1972 tillkom en minneslund på kyrkogården.

Tjugo år efter att kyrkan uppförts donerade Wallenberg ytterligare pengar till ett kombinerat kommunalhus och församlingshus, vilket uppfördes på Neglinge gärde.

Saltsjöbadens och Tyresö församling var förenade till ett pastorat mellan åren 1923 och 1944. Därefter har Saltsjöbadens församling utgjort eget pastorat.

BESKRIVNING

Omgivningen

Kyrkan har ett magnifikt höjdläge invid Neglingevikens västra strand. I kyrkans närhet, längs Kyrkvägen, och i Tattby, finns ett flertal villor från början av 1900-talet, vilka är uppförda i **jugend**- eller **nationalromantisk** stil.

Kyrkomiljön

Kyrktomten, som är bevuxen med tallar och björkar, sluttar brant ner mot Neglingeviden. Genom uppbyggda terrasser i slutningen mot öster, har kyrkans höjdläge mot öster förstärkts ytterligare. Även mot norr och söder finns uppbyggda terrasseringar med murar av grovhuggna granitblock. Nere vid strandkanten finns en **stiglucka** i kyrkogårdsmuren till vilken en bro över viken, Tattbybron leder.

Väster om kyrkan ligger kyrkvaktmästarbostaden, vilken är samtida med kyrkan, och liksom den uppförd i rött Helsingborgstegel samt, ytterligare väster därom, församlingshemmet, uppfört under 1900-talets senare del i avvikande stil. Söder om kyrkan ligger prästgården som är en ljus, putsad villa med plåttak.

Kyrkobyggnaden

Uppenbarelskyrkan är en uppmärksammas exponent för **jugendstilen**, den stil som Boberg var en av tidens främste företrädare för i landet. Den har också drag av **bysantinsk** kyrkoarkitektur.

Kyrkan har en påtaglig vertikal betoning med det väldiga sidoställda klocktornet och de släta murytorna, vilket förstärks av kyrkans höga placering. Kyrkan är orienterad i öst-västlig riktning och består av ett rektangulärt **långhus**, som i väster flankeras av två låga trapporn och i öster är förenat med ett åttkantigt **kor** under ett brutet tak som kröns av en kopparhuvsförsedd **lanternin**. Korets form förstärks med en

Det åttkantiga koret från söder.

Exteriör från söder.

uppbyggd terrass i samma form där sex kraftiga **strävpelare** står. Mot norr och söder finns utbyggnader för **sakristia** respektive torn. Mot kyrkans enkla och strama exteriör står dess praktfulla interiör i stark kontrast.

Exteriör

Kyrkans stomme och fasader är murade i mörkt Helsingsborgstegel. Runt kyrkan löper en profilerad sockel av huggen granit. Dekoren på Uppenbarelskyrkan är sparsam och utgörs av de bårder av mönstermurat eller format tegel som löper runt fasaderna, de i kyrkans västra fasad inmurade stenar som bildar en del av zodiakens

Kyrkans entréportal med Carl Milles bronsportar.

stjärnbilder samt den infällda granitplattan med bibelord och religiösa symboler ovanför västportalen.

Till kyrkans entré sitter kraftiga bronsportar med reliefer utförda av Carl Milles. Portarna skildrar människolivet. Den högra porten skildrar dess glädje och tröst och den vänstra dess elände och olycka. Vänstra dörrens portklapp förenar eländet i två hopslingrade ormar runt en djävulsgestalt och den högra dörrens ring utgörs av en rosenkrans kring ett krucifix, som hänger i en utsträckt hand, gudshanden. Portarna bevakas ovanifrån av två änglahuvuden i sten, likaså skapade av Milles.

Över kyrkans långhus är **sadeltaget** brutet nära nocken, varefter takfallen har en brant lutning. Alla takytor är täckta med tegel. Plåtskoningar och tornspira är kopparklädda.

Interiör

Själva kyrkorummet har en klart avgränsad och lättfattlig form som utgörs av ett brett enskepigt, tunnvalvt långhus och ett åttkantigt kor. Skeppets östra vägg är genombruten av en hög triumfbåge i mitten och två mindre bågar på sidorna. Förutom en traditionell västläktare finns en mindre läktare för orgeln och kören på **långskeppets** södra sida i tornkroppen ovanför **gravkoret**.

Golvet är mönsterlagt av grön och svart marmor, förutom i bänkkvarteren som har trägolv. **Långhusets** väggar är nedtill klädda med mörk svensk marmor och kalksten. I den södra panelen finns två kors i guldmosaik (typ medeltida **konsekrationskors**). Framför värmeelementen sitter konstsmidda elementskydd. Ovanför stenpanelen vidtar färgstarka och praktfulla kalkmålningar "al secco" som fortsätter i valvet och når sin kulmen i **korpartiet**. De non-figurativa målningarna är utförda av

Kyrkorummet från väster.

Filip Månsson. Boberg själv deltog i mönsterutformningen tillsammans med tecknaren Oscar Brandtberg.

Bildprogrammet i kyrkorummet har anknytning till Nathan Söderbloms religionshistoriska uppfattning om Uppenbarelseteorin. Figurmålningarna är alla signerade Olle Hjortzberg. Gestalterna på södra väggen föreställer Platon och Sokrates från den grekiska antiken, på västsidan, på var sida om läktaren är Gamla testamentets Abraham och Moses och på norra väggen representeras tiden före Kristus av profeterna Elias och Jesaja. **Triumfbågsvalvet** upptar Kristi egen tid och gudsuppenbarelse i Nya testamentet. Kristus symboliseras av triumfkorset flankerat av två änglar till höger. Till vänster syns skaror av människor vilka böjer sina huvuden inför Gud. Bland människorna återfinns byggherren, arkitekten, byggnadschefen samt en del av konstnärerna. **Krucifixbalken** bärs upp av Petrus (med nyckeln) och Paulus (med svärdet) och på väggarna intill framträder de fyra evangelisterna Matteus, Markus, Lukas och Johannes under Kristi eget monogram IHS (Iesus Hominum Salvator).

I **koret** fortsätter gudsuppenbarelserna efter Kristus med vittnen alltifrån fornkristen tid till lutherdomens förkämpar. Här återfinns från vänster Augustinus, den romersk-katolska lärans anfader, med sin moder Monica, apostlarna Ansgar och Botvid, Erik den helige och biskop Henrik, den heliga Birgitta med biktfadern Mattias samt Martin Luther och Gustav II Adolf.

Kyrkans rundbågiga fönsteröppningar är försedda med blyinfattade fönster med nonfigurativa mönster i färgat glas. Kyrkan har öppen bänkinredning i mörk ek med inskriptioner i sidostyckenas överdelar. Kyrkans innerdörrar

är likaså av mörk ek, med enkla fyllningar och hamrade mässingstrycken.

Det stora altaret i vit Carraramarmor är ett verk av Boberg och har fyra bibliska reliefer i alabaster längs altarbordet. Relieferna är utförda av Carl Milles och framställer Jesu bergspredikan, Jesus och äktenskapsbryterskan, Jesus i Getsemane samt Jesus i Emmaus. På framsidan är altarbordet smyckat med färgrika mosaikläggningar. Bakom altaret har Boberg, efter **romanska** förebilder, byggt in ett antal nischer med bänkplatser, smyckade med **konsekrationskors** i mosaik, och en cathedra, en sk pulpet avsedd för biskopen.

Arrangemanget i **triumfbågen** är helt utfört i trä och av enkel, medeltida typ, en taggbåge runt valvet, en rak smal balk som bär upp **triumfkorset** av gotländsk ringkorstyp, med en smäcker, stående ängel på vardera sidan samt två **karyatidfigurer** vilka bär upp balken. De fyra träfigurerna till krucifixbalken är tillverkade av Carl Milles, resten är Bobergs verk.

Dopfunten i mörk granit är utformad av Carl Milles med järnlock av Boberg. Till formen påminner den om **romanska** arbeten på Gotland eller i Sydsandinavien. Dopfunten har en ovanligt central placering mitt framför

Det stora altaret i vit Carraramarmor från väster. Altarreliefer © CARL MILLES/BUS 2008

altaret i **långhuset**, vilket gör den till något av kyrkobyggnadens arkitektoniska epicentrum.

Epitafiet på **långskeppets** norra vägg intill predikstolen är utfört i sandsten. De fem figurerna är utformade av Milles och föreställer fem av vårt lands mest namnkunniga psalmdiktare. I övrigt är **epitafiet** ett verk av Boberg själv. Predikstolen är tillverkad i belgisk polerad granit med bibelord i mosaikinläggningar.

Orgeln har sin plats på läktaren i södra sidoutbyggnaden, ovanför det Wallenbergska gravkoret och består av 32 stämmor. Fasaden har dekorationsmålningar utförda av saltsjöbadskonstnären Gunvor Westelius. Arkitekt Jerk Alton har i senare tid utfört rutnätet framför piporna.

Det Wallenbergska **gravkoret** är beläget på kyrkans södra sida. Det är relativt mörkt till följd av det sparsamma ljusinsläppet. Väggar och tak är lagda med mosaik i **bysantinsk stil** av en från Venedig inkallad konstnär, Antonio Labus, efter Brandtbergs förlagor. Dessa båda konstnärer har även gjort övrig mosaikutsmyckning i kyrkan. I **gravkorets sarkofager** vilar Knut och Alice Wallenberg.

Kyrkorummets belysning är mycket genomtänkt och fönstrens placering liksom det elek-

Kyrkorummet från öster.

triska ljuset resulterar i ett mycket effektivt ljus. Korets ljus kommer från två stora rundbågiga fönster och en elektrisk ljusbåge, vilka alla är osynliga från **långhuset**. Ljuskällorna gör att det vita altaret lyser i den annars ganska mörka interiören. I övrigt består **långhusets** ljuskällor av tre fönster i västfasaden och två på vardera långsidan. Det elektriska ljuset utgörs av en ljusbåge ovanför läktaren samt av sex mässingslyktor med färgat, blyinfattat glas med korsymbol på. I mittgången hänger en stor ljuslykta i form av ett kors av mässing och blyinfattat, färgat glas.

I kyrkans torn finns tre klockor vilka är tillverkade av K G Bergholtz klockgjuteri. Klockorna bär inskriptioner med uppgift om donator samt regent och biskop vid tillkomsten. Klockorna bär namn efter de tre kvinnor som stod Knut Wallenberg närmast. Storklockan bär namnet efter modern Wilhelmina, mellanklockan efter hustrun Alice och lillklockan efter dottern Nanny.

Övriga inventarier

Kyrkan bevarar ursprungliga textilier vilka har utformats av Boberg själv. Av dessa kan nämnas två **mässhakar** med guld- och sidenbroderier samt fyra kollektåvar tillverkade av Licium, en **alba** med vitt broderi tillverkad av C G Hallberg samt ett flertal altardukar m m. **Mässhakarna** är formgivna med en 1300-talsskrud i Uppsala domkyrka som förebild.

I **sakristian** står en gipsskulptur föreställande Kristus och de sovande lärjungarna i Getsmene. Skulpturen är tillverkad av Anna Troili-Pettersson och donerad till kyrkan 1934. Ett kopparstick av Olle Hjortberg föreställer Kristus på korset.

KULTURHISTORISK KARAKTERISTIK

Uppenbarelsekyrkan är ett av **jugendstilens** främsta kyrkomonument i landet. Wallenbergs donation möjliggjorde en gedigenhet i material och utförande som är unik för en svensk kyrkobyggnad så sent som i början av 1900-talet. Ferdinand Boberg, en av tidens mest kända och djärva arkitekter hade frihet att kompromisslöst skapa hela miljön. Tillkallad expertis bidrog med bl a ett religiöst idéprogram och två av tidens mest framstående konstnärer försåg kyrkan med målningar och skulpturer. Resultatet blev en helgjuten representant för **jugend**arkitekturen med betydande kultur- och konsthistoriska värden vilka kyrkan ännu bevarar.

Kyrkorummets kalkmålningar, uppkallade efter Nathan Söderbloms religiösa idéprogram kring uppenbarelsetanken, präglar kyrkans interiör. Längst fram i kyrkorummet framträder altaret i vit Carraramarmor samt den centralt placerade dopfunten. Av kyrkans övriga utsmyckning märks arrangemanget i **triumfbågen** och **epitafiet** på norra **långhusväggen**. Predikstolen i granit samt nischer och pulpet för biskopen bakom altaret är liksom övrig fast in-

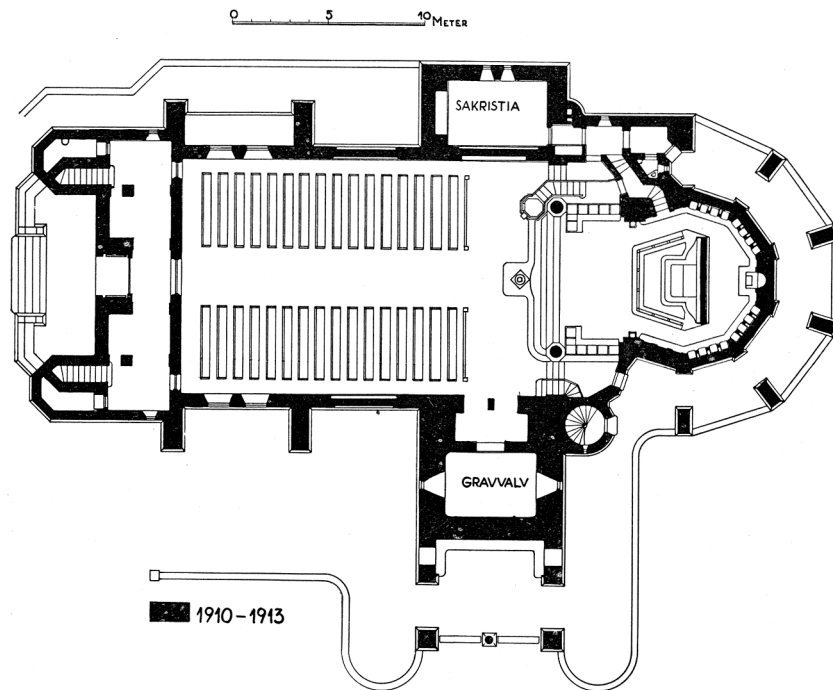
redning rikligt arbetade och av stort konstnärligt värde. Kyrkans fasta snickeriinredning såsom bänkar och dörrar utförda i ek ingår i kyrkans ursprungliga och genomtänkta harmoniska helhet. Kyrkorummets belysning och dess armaturer vittnar om det tidiga 1900-talets fascination för det elektriska ljuset och för glödlampan. Textilier utformade av arkitekten själv till kyrkans invigning vittnar om hur tidens arkitekter ofta arbetade med helheten, som allkonstnärer.

Det påkostade **gravkoret** med mosaikklädda väggar och valv samt **sarkofager** för donatorerna, beläget direkt under kyrkans torn, synliggör kyrkans tillkomsthistoria, delvis som gravmonument för makarna Wallenberg.

Att särskilt tänka på i förvaltning och användning av kyrkan och kyrkomiljön:

- kyrkan är unik och utgör ett av **jugendstilens** främsta kyrkomonument i landet
- såväl interiört som exteriört utgör helheten tillsammans med detaljerna en unik miljö av betydande kultur- och konsthistoriska värden.

ORIENTERINGSPLANER

Plan över kyrkan ur Sörmländska kyrkor 116, band 8.

Situationsplan saknas.

KRONOLOGI

Årtal	Händelse	Källa
1910–1913	Kyrkan uppförs under ledning av arkitekten Ferdinand Boberg.	ATA
1913	Kyrkan invigs den 18 maj.	dito
1933	Orgeln byggs om.	dito
1960-tal	Orgeln utökas.	dito
1960	De södra terrasserna läggs om.	dito
1975	Ny värmeanläggning sätts in i kyrkan.	dito
1978	Rengöring och konservering av vägg- och takmålningar i kyrkan.	dito
1987	Smidesräcken tillkommer i kortrappan. Inredningsarkitekt: Åke Forsberg. Konstnär: Gunvor Westelius. Konstsmed: Tore Stenfelt.	dito
1988	Ny orgel byggs av Walter Thür Orgelbyggen AB, Torshälla. Orgeln invigs i samband med kyrkans 75-årsjubileum. En del värdefullt pipmaterial från den gamla orgeln infogas i den nya orgeln som har 32 stämmor. Orgeln utsmyckas med målningar av saltsjöbadskonstnären Gunvor Westelius.	dito
1994	Textilförvaringsskåp i sakristian utförs av Gotlandsbyggen.	dito
1997	Tegelfasaderna restaureras.	Stockholms läns museums arkiv
2000	Mosaiken i gravkoret rengörs och restaureras.	
2003	Toaletten i förhallen renoveras under ledning av arkitekt Ch Koch.	Församlingen
2005	Stenläggning utanför västportalen.	Muntligt församlingen

KÄLLFÖRTECKNING

ATA, Antikvarisk-topografiska arkivet

Bebyggelseregistret, Riksantikvarieämbetet

SLM, Stockholms läns museum, arkivet

Blom, Gösta, *Gamla Saltsjöbaden*, Minnen,
Borås 1982

Bonnier, Ann Catherine, *Kyrkorna berättar*,
Uppsala 1987

Boethius, Ulf, *Vägvisare till kyrkorna i Stock-*
holms län, Uddevalla 1980

Cason, Sven Åke Cason, *Uppenbarelskyrkan i*
Saltsjöbaden, Idéprogram –arkitektur-ut-
smyckning. En vägledning för kyrkobesöka-
re, Stockholm 1998

Hammarlund Larsson, Cecilia, *Kulturhistoriska*
miljöer i Nacka, Stockholm 1987

Nilsson, Christina, *Kyrkguiden. Vägledning till*
kyrkorna i Stockholms stift, Stockholm 2001

Schnell, Ivar, *Kyrkorna i Södermanland*. Nykö-
ping 1965

Svenskt ortnamnslexikon, Språk- och folkmin-
nesinstitutet, Uppsala 2003

Öst, Kerstin, Artikel ur *Nackaboken* 1980.
Saltsjöbadens kyrka – byggnadshistoria, ut-
smyckning, Stockholm 1980